

KONFESIJE I POSTKOMUNISTIČKI SUKOB CIVILIZACIJA

Mislav Kukoč

Institut za primijenjena društvena istraživanja, Zagreb

UDK 316.347(497.1):355.01

355.01(497.1)"1991/1994":2

316.48(497.1)"1991/1 994":2

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 4. 11. 1995.

Rat na području bivše Jugoslavije često se interpretira kao građanski i vjerski rat. Takvu ocjenu rado iznose njegovi začetnici s nakanom da prikriju istinski uzrok i cilj rata, a s funkcijom da se zaboravi kako je rat počeo kao velikosrpska agresija na pojedine republike bivše Jugoslavije, redom: najprije na Sloveniju, zatim na Hrvatsku te konačno na Bosnu i Hercegovinu. Istu ocjenu prihvaćaju, međutim, i neki zapadni analitičari, ponajprije iz potrebe da zbivanja na tim prostorima aprioristički interpretiraju u skladu s vlastitom teorijskom paradigmom (S. P. Huntington). U ovome se prilogu argumentira suprotna teza, naime da se ne radi ni o građanskom niti o vjerskom ratu, nego o agresiji jedne nacije i države koja je raspolagala nadmoćnom vojnom silom na druge, vojno inferiorne nacije i države. Premda nisu primarni uzrok sukoba, vjerske razlike među pripadnicima različitih nacija i konfesija ne smiju se zanemariti kao fundamentalni identifikacijski čimbenik nacionalnih i kulturno-civilizacijskih posebnosti, koje su konačno učinile raspad Jugoslavije kao multinacionalne i multikonfesionalne zajednice neminovnim. U komparativnoj analizi rezultata empirijskih istraživanja naznačuju se dominantne vrednote koje prevladavaju u pripadnika pojedinih konfesija, kao i kompatibilni stavovi prema ekumenizmu i međuetničkoj i međukonfesionalnoj toleranciji. Uloga crkvenih hijerarhija naznačenih konfesija također se uklapa u trend dominantnog ponašanja pojedinih nacionalnih zajednica te se može dosljedno interpretirati u svjetlu rečenih analiza, istodobno i kao poticaj i kao posljedica određenih socijalnih procesa.

Rat na području bivše Jugoslavije često se interpretira kao građanski i vjerski rat.¹ Takvu ocjenu rado iznose njegovi začetnici s nakanom da prikriju istinski uzrok i cilj rata i sa svrhom da se zaboravi da je rat počeo kao velikosrpska agresija na pojedine republike bivše Jugoslavije, redom: najprije na Sloveniju,

zatim na Hrvatsku te konačno na Bosnu i Hercegovinu. Ne valja u tom kontekstu zanemariti ni srpsku represiju nad Albancima na Kosovu, koja je počela desetak godina prije rata, a traje još i danas.

Ocjenu o građanskom i vjerskom ratu prihvaćaju, međutim, i neki zapadni analitičari, bilo iz neobaviještenosti ili krive obaviještenosti, bilo iz potrebe da zbivanja na tim prostorima aprioristički interpretiraju u skladu s vlastitom teorijskom paradigmom.

Američki teoretičar Samuel P. Huntington izazvao je veliku pozornost svojom paradigmom kojom predviđa da će dominantan oblik globalnih sukoba u slijedećem stoljeću biti "sudar civilizacija".² Naime, završetkom hladnoga rata, odnosno povijesnim slomom komunizma, završio je, prema Huntingtonu, globalni sukob na razini ideologija. Kao što su u XIX. stoljeću na globalnom planu prevladavali nacionalni sukobi, u XX. ideologijski, u XXI. stoljeću središnje mjesto u svijetu zauzimat će civilizacijski sukobi.

Važnost civilizacijskog čimbenika, zbog kojega će iduće stoljeće biti obilježeno "sudarom civilizacija", porast će zbog više razloga, među kojima kao najvažniji Huntington izdvaja *religiju*.

Razlike među civilizacijama, prema Huntingtonu, utemeljene su u "povijesti, jeziku, kulturi, tradiciji i, što je najvažnije, u religiji", a one su "znatno fundamentalnije od razlika među političkim ideologijama i političkim sustavima."

Nadalje, aktualni procesi ekonomske modernizacije proizvode socijalne promjene kojima bitno gube na važnosti do tada prevladavajući nacionalni odnosno državni identiteti. Dosad neprijeoran prostor nacionalne države zauzima religija, kao novi primarni izvor kolektivne svijesti i identiteta, što se često označuje kao "fundamentalizam". Dok je sredinom XX. stoljeća svijetom dominirao proces sekularizacije, kraj stoljeća obilježava suprotan proces "deseekularizacije svijeta" (George Weigel), odnosno "preporoda religije", "la revanche de Dieu" (Gilles Kepel), koji daje novu osnovu za socio-kulturni identitet što nadilazi nacionalne granice ujedinjujući narode unutar vlastitih civilizacija.

1

Tekst je rađen u okviru projekta *Povijesni sklop i povijesni slom komunizma – problem naslijeđa i uspostava demokratskog društva*, br. 6-01-303, Ministarstva znanosti Republike Hrvatske. Nastao je na temelju priopćenja, podnesenog pod naslovom *Konfessionen und Kriegsgeschehen im ehemaligen Jugoslawien*, na 27. kongresu Njemačkog udruženja za sociologiju, "Gesellschaften im Umbruch", koji se održao 3-7. travnja 1995. u Halleu.

2

Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations?*, A Foreign Affairs Reader, New York, 1993.

Zapadnoeuropska civilizacija zagospodarila je svijetom tijekom XX. stoljeća preko svojih glavnih proizvoda: tehnologije i ideologije (marksizam i liberalizam), što je u ne-zapadnim civilizacijama izazvalo otpore u obliku jačanja autentične civilizacijske svijesti, a to, smatra Huntington, potvrđuju recentni trendovi "azijacije" Japana, "hinduizacije" Indije. Navlastito nakon sloma zapadne ideologije socijalizma jača "re-islamizacija Srednjeg Istoka", dok u Rusiji dolazi do sve snažnijeg otpora zapadnim utjecajima, odnosno do sukoba pravoslavne "rusizacije" i katoličko-protestantske "vesternizacije".

Huntington dalje navodi da su kulturne karakteristike i razlike mnogo otpornije promjenama i kompromisima negoli političke i ekonomske značajke. Primjerice, komunisti mogu postati demokrati, bogati mogu osiromašiti, ali Rusi ne mogu postati Estonci, niti Srbi mogu postati Hrvati. Dok se u klasnom ili ideologijskom konfliktu postavlja upit "na čijoj si strani?", u civilizacijskom sukobu pitanje je "što si?", a to što jesi, zadano je i teško se može mijenjati. Međusobne religijske razlike i razgraničenja čak su temeljnija od etničkih. Primjerice, netko može podrijetlom biti pola-Hrvat i pola-Albanac te može imati i dvojno državljanstvo, ali ne može istodobno biti pola-katolik i pola-musliman.

Sudar civilizacija se, prema Huntingtonu, pojavljuje na dvije razine: na mikrorazini na civilizacijskim razmeđima susjedne države različitih civilizacija međusobno se bore za teritorij (kao u bivšoj Jugoslaviji), dok se na makrorazini države različitih civilizacija međusobno natječu glede vojne i ekonomske moći, boreći se za nadzor nad međunarodnim institucijama i za promociju vlastitih političkih i vjerskih vrednota.³

Huntington uzima rat u bivšoj Jugoslaviji, navlastito aktualni rat u Bosni i Hercegovini, kao krunski argument i dokaz za tvrdnju da je sudar civilizacija već počeo. Budući da je religija, odnosno konfesija, jedan od glavnih čimbenika nacionalnih i civilizacijskih razlika među sukobljenim stranama – Hrvati su rimokatolici, Srbi pravoslavni, a Bošnjaci Muslimani – Huntington u ratu u bivšoj Jugoslaviji vidi začetak budućeg globalnog civilizacijskog sukoba, čiji su noseći elementi upravo religijske razlike, pa stoga civilizacijski sukob u njegovoj interpretaciji poprima ponajprije obilježja vjerskoga rata.

Huntingtonova paradigma, koja buduću globalni razvoj vidi kao sudar civilizacija, nepobitno je povijesno i teorijski dobro utemeljena. Može se kazati da su kulturne razlike među civilizacijama odsudno važne, što će u idućim desetljećima jamačno sve više dolaziti do izražaja. Kulturno-civilizacijske razlike između Hrvatske i Slovenije, na jednoj, i Srbije, na drugoj strani, toliko su odlučujuće i bitne da su već same po sebi bivšu Jugoslaviju činile artifičijelnom tvorevinom bez ikakve

3

Ibid., p. 29.

perspektive da se razvije u trajnu i beskonfliktnu demokratsku zajednicu. Ako su te razlike i glavni uzrok neunitnosti raspada Jugoslavije, one se ipak ne mogu okarakterizirati kao glavni uzrok rata, kako u svojem djelu sugerira Huntington. Budući da je riječ o velikosrpskoj agresiji, njezin jedini uzrok je osvajačka strategija srpskoga režima.

Premda nisu primarni uzrok sukoba, vjerske razlike među pripadnicima različitih nacija i konfesija ne smiju se zanemariti kao temeljni identifikacijski čimbenik nacionalnih i kulturno-civilizacijskih posebnosti, koje su konačno učinile raspad Jugoslavije, kao multinacionalne i multikonfesionalne zajednice, neminovnim.

Provedena iskustvena sociologijska istraživanja uvjerljivo pokazuju navedene razlike. One su najuočivlje u Bosni i Hercegovini, gdje su prije aktualnog rata živjeli pomiješani pripadnici svih triju nacija, odnosno konfesija, ili, još šire uzevši, pripadnici triju različitih civilizacijskih cjelina.

Hrvatski je sociolog islamske vjerske pripadnosti, Esad Ćimić, na temelju vlastitih empirijskih istraživanja još 1964. godine izveo tipologiju razlika među pripadnicima svih triju konfesija, odnosno nacija. On je na području Hercegovine istraživao vrijednosnu svijest pripadnika različitih konfesija u odnosu na hijerarhijsko vrednovanje statusnog položaja i profesionalne usmjerenosti, te je dobio sljedeću vrijednosno-statusnu ljestvicu u različitim konfesionalnim zajednicama:⁴

Katolici:

1. Svećenik
2. Tehnički intelektualac
3. Hum. intelektualac
4. Politički aktivist
5. Dobrotvor

Muslimani:

1. Politički aktivist
2. Tehn. intelektualac
3. Hum. intelektualac
4. Svećenik (hodža)
5. Dobrotvor

Pravoslavni:

1. Ratnik, epski junak
2. Hum. intelektualac
3. Politički aktivist
4. Tehn. intelektualac
5. Svećenik

Navedene razlike u vrijednosnoj svijesti koja prevladava u pojedinim konfesijama, prema sociologijskoj interpretaciji autora, dojmljivo naznačuju odnos i temeljne kulturno-civilizacijske značajke ne samo danih konfesija nego i odgovarajućih nacija. Te značajke potvrđuje i najnovija literatura.

Odnos religija-nacija fundamentalan je za razumijevanje međunacionalnih odnosa na prostorima bivše Jugoslavije, navlastito u BiH. Religija je, uvjetno, univerzalna zajednica na nebu, dok je nacija partikularna zajednica na zemlji. Već je iz toga bjelodano da *religija per se* ne može biti oslonac nacionalnog diferencij-

4

Esad Ćimić, "Bosanska raskrižja", *Društvena istraživanja*, Zagreb, 3/1994, 14(6), str. 611-628.

ranja, ali je nedvojbeno da to – u određenom povijesnom kontekstu – može biti konfesija, crkva, vjerska zajednica.

Katoličanstvo kao dominantna konfesija Hrvata ima najizraženiji univerzalistički i internacionalistički karakter te je teologijski i misaono najpotpunije artikulirano s najrazvijenijom socijalno-političkom doktrinom.

Katolička crkva je najbolje organizirana vjerska zajednica. U njezinoj je tradiciji da okuplja intelektualnu elitu. Unutar Katoličke crkve religija je bila kolijevka govorne, glazbene, likovne, čak i filozofske kulture. Istraživanja bilježe velik utjecaj Katoličke crkve među Hrvatima koji tradicionalno sudjeluju u manifestnim oblicima religije. Sakrament krštenja doseže 90%, što svjedoči o najvećem stupnju praktične religioznosti u Hrvata, kako u doba komunizma tako i danas. Sveukupno, proces sekularizacije u najmanjoj je mjeri zahvatio Hrvate-katolike. Kada se zbude, identifikacija religijskog i nacionalnog često ide u korist religije, a samo u kriznim situacijama u korist nacije. Kada katolici uzimaju religiju kao sredstvo nacionalne zaštite, to je dokaz da je njihova nacija ugrožena. Ovaj proces nikada ne ide na štetu religije kao spekulativne činjenice. Velika zasluga za to pripada intelektualnoj eliti svećenika. Stoga ne iznenađuje da je u katolika na statusno-vrijednosnoj hijerarhijskoj ljestvici na prvom mjestu svećenik kao intelektualni i moralni autoritet. Više vrednovanje tehničkog od humanističkog intelektualca (kojeg katolici doživljavaju kao "neuspjelog" svećenika) svjedoči o utjecaju racionalizma i praktičizma zapadne civilizacije, ali i o opozicijskom stavu prema ideologiji i institucijama komunističkog sustava pod srpskom dominacijom. O tom opozicijskom stavu i podređenom političkom položaju svjedoči i nizak plasman političkog aktivista.⁵

Navedena Čimićeva interpretacija u mnogome korespondira s ulogom Katoličke crkve u Hrvata u recentnim zbivanjima. Katolička je crkva u Hrvatskoj, kao i u ostalim srednjoeuropskim državama, poduprla slom komunizma i nacionalnu emancipaciju, također i pružanje otpora velikosrpskoj agresiji. Crkvena hijerarhija se, međutim, ubrzo distancirala od pojedinih nedemokratskih postupaka političke vlasti. Hijerarhija Katoličke crkve i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini odlučno se i beskompromisno distancirala od političke vlasti nakon početka sukoba između Hrvata i Bošnjaka-Muslimana 1993. godine, rata za nadzor nad 30% preostalog teritorija Bosne i Hercegovine koji Srbi nisu okupirali. Katolička crkva nedvosmisleno je osudila svaku moguću hrvatsku nagodbu sa Srbima oko podjele Bosne. Vođe bosanskohercegovačkih Hrvata, tzv. HR Herceg-Bosne, vršili su pritisak na sarajevskog nadbiskupa Vinka Puljića da se preseli iz opkoljenog Sarajeva u Mostar te da na taj način dade blagoslov njihovoj secesionističkoj politici. No, nadbiskup Puljić je to odlučno odbio te ostao sa

5

Ibid., str. 620, 623.

svojim vjernicima u sarajevskom paklu, premda su baš u vrijeme tih pritisaka Srbi više puta granatirali nadbiskupski dvor. Zbog njegove nepokolebljivosti i principijelnosti, Papa ga je imenovao kardinalom.

Razmjerna bliskost vrijednosnih stavova katolika i muslimana u BiH ukazuje kako na primarno zapadnoeuropsku orijentaciju Bošnjaka Muslimana tako i na njihovu kulturno-civilizacijsku povezanost s katolicima. U tom se smislu na bosansko-hercegovačkom prostoru znatno revidiraju fundamentalne razlike između islama i kršćanstva, tako da su izraženije prividno manje razlike između katoličkog i pravoslavnog kršćanstva. One su dakako neznatne u teologijskom smislu, ali su zato nepremostive u kulturno-civilizacijskom kontekstu.

Islamska religija ne iscrpljuje se samo u odnosu prema transcendentnom Bogu nego se ponajprije oblikuje kao sustav posvemašnjega života. Iz toga proizlaze fundamentalističke i totalitarističke ideje, snažno prisutne u islamskom svijetu, odnosno intencija da se čitav svjetovni socijalni i politički život oblikuje prema strogim vjerskim pravilima. Ta se dimenzija islama, međutim, među bosanskim muslimanima uopće nije razvila. Više je razloga za to. Prije svega su književnost i teološki spisi na orijentalnim jezicima imali ograničen utjecaj na muslimansko pučanstvo time što nisu prelazili granicu obrazovane i privilegirane uske socijalne elite. Osim jezične granice, odlučujuća je bila i akulturacija, odnosno snažan utjecaj kršćanstva, prije svega katoličanstva, navlastito nakon austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine, sredinom XIX. stoljeća.

Islamska religija je ono što muslimane neraskidivo povezuje u cijelome svijetu, ali Muslimani na ovom socijalno-kulturnom tlu imaju tu prednost što – otvoreni prema utjecaju i prožimanju drugih kultura, konkretno zapadnoeuropske kršćanske kulture – mogu zadobiti nove kulturne nijanse a da pritom ne izgube ništa bitno od svoje osobite kulturne tradicije.

Totalitarni karakter islama, odnosno poistovjećivanje svjetovnosti i duhovnosti, stupa na scenu u mnogim islamskim neeuropskim zemljama. Ista je opasnost potencijalno postojala i u Bošnjaka-muslimana koji su – do priznavanja nacionalnog statusa u socijalističkoj Jugoslaviji – doživljavali Islamsku vjersku zajednicu kao surogat nacionalne zajednice. Međutim, umjesto klerikalističkih tendencija islamske fundamentalizacije svjetovnog života, u Bošnjaka-muslimana prevladala je suprotna tendencija sekularizacije, koja je u velikoj mjeri zahvatila ovu skupinu. Prema istraživanjima, jedva polovica etničkih Muslimana biva uključena u razmjerno kontinuiran religijski život.

U tom smislu indikativni su rezultati navedena istraživanja vrijednosne svijesti.

Muslimani su prema vrijednosnoj svijesti bliski katolicima, uz dvije bitne razlike. *Politički aktivist* statusno je najviše vrednovan, što se objašnjava visokim stupnjem sekularizacije, vezivanja uz socijalističku ideologiju "bratstva-jedinstva", koja je Muslimanima podarila nacionalni status i učinila ih, po prvi puta u novijoj

povijesti, ravnopravnima s pripadnicima ostalih konfesija i nacija. Nisko vrednovanje statusa islamskog svećenika (hodže) svjedoči o spomenutom uznapredovalom procesu sekularizacije, na jednoj strani te na drugoj strani, o niskoj teološkoj i intelektualnoj razini islamskih, mahom priučenih svećenika bez značajnije teološke naobrazbe, a što ih je najviše degradiralo u očima vjernika.⁶

Religija pravoslavnih više je običajna činjenica a manje spiritualni stav i spekulativni odnos. Opterećena upletanjem povijesne zbilje, ova se religija suviše transponirala u svjetovno, često se iscrpljujući u etničkoj dimenziji. Broj krštenih Srba iznosi 7-20%. U strukturi religijske svijesti pravoslavnih Srba prisutan je tanak sloj autentičnog kršćanstva, a sve je ostalo sinkretizam impregniran elementima poganstva. Srpsko pravoslavlje tipičan je primjer utapanja religioznog u nacionalno. Iz toga proizlazi i značajnija razlika u vrijednosnoj svijesti pravoslavnih Srba u odnosu na katoličke Hrvate i Bošnjake-Muslimane. Najviše rangiran statusni položaj *ratnika*, *epskog junaka*, koji se uopće ne pojavljuje u ostalih grupa, pokazuje kult heroja prisutan u srpskoj pravoslavnoj tradiciji. Njemu je namijenjena i uloga osvajača novih prostora u funkciji jačanja plemena.⁷

Rezultate i zaključke Ćimićeva istraživanja potvrđuju i srpski istraživači glede sekularizacije, odnosno niske razine religioznosti u Srba, jednako kao i srpski teoretičari i teolozi u svojoj interpretaciji pravoslavlja.

Tako se najnovije sociologijsko istraživanje u Srbiji prema rezultatima i interpretaciji u mnogome poklapa s prethodno navedenim istraživanjem iz 1964. godine. Autor nalazi slabu vezanost srpske populacije za pravoslavnu religiju i crkvu. Premda najnovija istraživanja ukazuju na "izvesne znake približavanja Crkvi", teško se može govoriti, zaključuje autor, o "povratku religiji i Crkvi, a ponajmanje o procesu kontrasekularizacije".⁸

Za razliku od autonomnih i načelnih stavova vodstva Katoličke crkve, koji su je glede hrvatsko-muslimanskoga rata doveli i u sukob s hrvatskom političkom vlašću, Srpska pravoslavna crkva potpuno je instrumentalizirana radi ostvarivanja svih ciljeva velikosrpske osvajačke politike i agresivnog rata, bez obzira na brojne teške i masovne zločine koji ga prate. Na takav zaključak upućuju ne

6

Ibid., str. 617-621, 624.

7

Ibid., str. 615, 620, 624-626.

8

Mirko Blagojević, "Vežanost ljudi za religiju i crkvu na pravoslavno homogenim prostorima", *Religija-rat-mir*, JUNIR, Niš, 1994., str. 207-220.

samo zaključci spomenutog istraživanja nego i najnovija literatura srpskih teoretika i pravoslavnih teologa.

Nastojeći naći argumente za opravdavanje rata koji Srbi vode, srpski se pravoslavni teolozi, iz posve razumljivih razloga, mnogo češće od Evanđelja pozivaju na Stari zavjet, u kojemu se "poput ubistva, odobrava i rat". I dalje: "Ratovi vođeni sa verom u Boga i njegovom pomoći bili su užas za neprijatelja".⁹ Oni navode da je Nikolaj Velimirović, srpski patrijarh iz prve polovice XX. stoljeća, poput ruskog pravoslavnog teologa Nikolaja Berdjajeva, također opravdavao rat s argumentacijom da "bez sumnje rat pojačava religioznu svijest". Autori naglašavaju da se patrijarh Velimirović osobito zanimao za fenomen "heroja u našem dobu", što savršeno korespondira s rezultatima istraživanja.¹⁰ Isti izvor navodi da Srpska pravoslavna crkva podupire srpsku stranu u aktualnom ratu u ex-Jugoslaviji, što ilustrira sljedećom tezom pravoslavnog teologa Božidara Mijača: "Na srpski narod je u naše dane po pitanju razdora i rata u bivšoj Jugoslaviji nasrnuo gotovo čitav svet ... Često se, na toj osnovi, kao opravdanje u nedostatku argumenata postavlja pitanje: zar je moguće da su u ovom slučaju svi u zabludi, a samo Srbi, jedan mali narod, u istini? ... Ovde se očigledno otvara problem koji zahteva jedno crkveno-teološko rasvetljavanje ... Sa ovog stanovišta ... moguće je da jedan narod bude u nekom istorijskom trenutku nosilac istine i pravde Božije nasuprot mnoštvu nepravednih koji na njega kao takvog nasrću..."¹¹ Urotu čitava svijeta protiv Srbije i njezine "pravedne" agresije na susjedne države srpski pravoslavni teolozi tumače "sotonskim" racionalizmom i "bezbožnim materijalizmom" suvremene zapadne civilizacije. Navodeći da i aktualni srpski patrijarh Pavle opravdava "pravedan" srpski rat, autori navode da se u nekih srpskih teologa javlja i odmak od navedenog pravoslavnog tumačenja rata. Osim "dominantno teološke, istovremeno i crkvene doktrine o ratu, nazire se i druga struja koja donekle oponira pravoslavnom učenju o ratu". Odbacujući kao protupravoslavnu tu antiratnu i pacifističku struju, koju predvodi neuropsihijatar i prof. Bogoslovskog fakulteta Srpske pravoslavne crkve u Beogradu, Vladeta Jerotić, autori se prema njoj određuju s pomoću retoričnog pitanja: "Nije li ona nastala uplivom naučnog načina mišljenja ili nadiranjem katoličkog bogoslovlja u pravoslavnu misao?"¹²

9

Dragoljub B. Đorđević, Zoran Milošević, "Pravoslavlje, rat i stradanje", *Religija-rat-mir*, JUNIR, Niš, 1994., str. 73.

10

Ibid., str. 76.

11

Ibid., str. 77.

I u prilogu Miroljuba Jeftića, profesora Univerziteta u Beogradu, navodi se da je "prema učenju pravoslavne crkve odbrambeni rat sasvim dozvoljen i patrijarh Pavle smatra da je sukob u kome sada učestvuju i njegovi vjernici sasvim u skladu sa hrišćanskim učenjem o nasilju. (...) Tako se vidi da je i prema učenju pravoslavne crkve rat koji se vodi u bivšoj BiH, u skladu sa učenjem crkve, koja rat ne voli, ne želi ga, ali ga i ne zabranjuje ako nema drugog izbora za ostvarenje pravde." Kako autor objašnjava "odbrambeni" i "pravedni" karakter srpskog agresivnog rata, razvidno je iz sljedećeg citata: "Tačno je da su Srbi pod svoju kontrolu stavili Bratunac u kome su pre otpočinjanja neprijateljstva bili manjina. Ali neprijateljstva su započeli muslimani *politikom* (sic!) koja je za cilj imala da Srbe iz Bosne istisne. Kada zbog takve *politike* otpočinu borbe, onda se ne može očekivati da protivnik stane. O tome su muslimanske vođe morale da vode računa pre rata."¹³ Isti autor izrijeком potvrđuje da Srpska pravoslavna crkva podržava srpski agresivni rat sa svrhom osvajanja dijelova Hrvatske i Bosne i Hercegovine u kojima živi srpska manjina i stvaranja "Velike Srbije": "Pravoslavna crkva isto kao i srpski narod htela je samo da na prostorima Hrvatske i BiH gde su Srbi većina, dobiju pravo na samoopredeljenje".¹⁴ No, sudeći po prethodnom citatu jednako se opravdava okupacija s obvezatnim "etničkim čišćenjem" i onih područja na kojima su Srbi manjina.

Srpski teoretici napadno se trude rat u Bosni i Hercegovini prikazati kao vjerski, optužujući za njegov agresorski i vjerski karakter – Muslimane, inače uvjerljivo najslabije naoružanu stranu s najviše žrtava. Optužujući Muslimane za izazivanje vjerskoga rata, oni se služe uobičajenim stereotipima o islamskom fundamentalizmu, fanatizmu, terorizmu, džihadu i sl.

U prilog naznačenoj tipologiji vrijednosne svijesti pravoslavnih Srba govori i velika pozornost koju Srpska pravoslavna crkva posvećuje njegovanju srpske vojničke tradicije, o čemu opširno piše srpski teoretik Zoran Milošević u svojoj knjizi *Politika i teologija*. U srpskim vjerskim časopisima posebna se pozornost posvećuje jednoj srednjovjekovnoj bitki u kojoj su Srbi poraženi od Turaka, i to sa sljedećom svrhom: "Povodom 600 godina kosovske bitke zapisano je: Došao je trenutak kada je srpski narod osjetio potrebu da iskaže nepravde koje su se činile prema njemu i Kosovu". Osim o tom srpskom porazu koji se s vremenom pretvorio u srpski nacionalni mit, periodika Srpske pravoslavne crkve opširno

12
Ibid., str. 78.

13
Miroljub Jevtić, "Konfesionalni elemenat međuetničkih sukoba u Jugoslaviji", *Religija-rat-mir*, JUNIR, Niš, 1994., str. 86.

14
Ibid., str. 88.

piše i o ostalim ratovima i bitkama što su ih Srbi vodili tijekom idućih stoljeća, od oslobodilačkih ratova protiv Turaka iz XIX. stoljeća, preko Balkanskih ratova s početka XX. stoljeća, do I. i II. svjetskog rata. U tim člancima u vjerskim časopisima slavi se hrabrost i ratni podvizi srpskog vojnika, a, kako autor dalje navodi, "razvijanje vojne tradicije posebno je prisutno u časopisima za decu (npr. *Svetosavsko zvonce*).” Temeljni razlog objavljivanja takvog štiva u vjerskome tisku naveden je u "Predlogu srpskog crkvenonacionalnog programa" objavljenom u časopisu *Glas crkve* br. 3/1989, dakle pred sam početak rata u bivšoj Jugoslaviji: "Srbi su državotvorni narod. Oni su vekovima državu stvarali, poštovali i čuvali kao svoju kuću i zato su je tako krvavo branili. To će ovaj narod svakako i danas činiti ako bude video smisao svog žrtvovanja i odricanja."¹⁵

ZAKLJUČAK

Na temelju svih raspoloživih uvida i analiza nameće se nedvosmislen zaključak da se sukob u bivšoj Jugoslaviji ne može okarakterizirati kao vjerski rat. On se ne vodi niti zbog vjerske mržnje i netrpljivosti, niti zbog ikojih vjerskih razloga, kao što bi to bila potreba za širenjem pravoslavlja, islama, katoličanstva. Istraživanja pokazuju da Katolička crkva ima razmjerno velik utjecaj i ugled u hrvatskom narodu, dok ni Pravoslavna crkva niti Islamska vjerska zajednica među "svojim" narodom, Srbima, odnosno Bošnjacima-Muslimanima, nemaju značajniji teološki ni socijalno-politički utjecaj, kako zbog uznapređovalog procesa sekularizacije tako i zbog slabe organizacije vjerskog pastoralnog rada. Međutim, Katolička crkva se, kao što je rečeno, oštro usprotivila ratu Hrvata protiv Muslimana, kao i ideji podjele Bosne, sukobivši se s tim u svezi i s hrvatskom političkom vlašću. Na drugoj strani, i kada opravdava velikosrpski agresivni rat, Srpska pravoslavna crkva to ne čini iz vjersko-teologijskih razloga, nego se naprosto stavlja u službu srpskih svjetovnih ciljeva, a to je okupacija tuđih teritorija i stvaranje Velike Srbije. Bošnjacima-Muslimanima sunitske islamske pripadnosti potpuno je strana tradicionalno šaitska ideologija vjerskoga rata – džihada. Osim toga, niska razina islamske teologijske kulture u lokalnog klera – time i njegov slab utjecaj na vjernike – kao i uznapređovali procesi sekularizacije te zapadnoeuropska usmjerenost najvećim dijelom urbane muslimanske populacije isključuju svaku mogućnost da se aktualni rat u Bosni interpretira kao vjerski rat, kao plod muslimanskog fundamentalizma i fanatizma. Doduše, potencijalna opasnost postoji da rečeni sukob dobije određene dimenzije vjerskoga rata. Naime, razočarana licemjernom politikom Zapada prema ratu, vlada BiH prihvaća pomoć iz islamskog svijeta. Dobrovoljci koji odatle pristižu mahom su islamski fundamentalisti i fanatici. Njihov utjecaj na bošnjačko pučanstvo bit će

15

Zoran Milošević, *Politika i teologija*, Gradina – JUNIR, Niš, 1994, str. 40-44.

tim veći što zapadni svijet bude duže njihovu domovinu ostavljao na milost i nemilost srpskome agresoru.

LITERATURA

Blagojević, Mirko (1994), *Vežanost ljudi za religiju i crkvu na pravoslavno homogenim prostorima*. U: Bogdan Đurović (ur.): *Religija-rat-mir*, JUNIR, Niš.

Ćimić, Esad (1994), *Bosanska raskrižja*, *Društvena istraživanja*, 14(6): 611-628.

Đorđević, Dragoljub B., Milošević, Zoran (1994), *Pravoslavlje, rat i stradanje*. U: Bogdan Đurović (ur.): *Religija-rat-mir*, JUNIR, Niš.

Huntington, Samuel P. (1993), *The Clash of Civilizations?*, New York, A Foreign Affairs Reader.

Jevtić, Miroljub (1994), *Konfesionalni elemenat međuetničkih sukoba u Jugoslaviji*. U: Bogdan Đurović (ur.): *Religija-rat-mir*, JUNIR, Niš.

Kukoč, Mislav (1995), *Globalne promjene i nove paradigme svjetskoga razvoja*, *Društvena istraživanja*, 15(1): 5-21.

Milošević, Zoran (1994), *Politika i teologija*, Niš, Gradina – JUNIR.

CONFESSIONS AND THE POST-COMMUNIST CONFLICT OF CIVILIZATIONS

Mislav Kukoč

Institute for Applied Social Research, Zagreb

The war in former Yugoslavia has been often interpreted as a civil and religious war. The originators of this interpretation readily produce such a judgement with the intention of hiding the genuine cause and purpose of the war, i.e. the fact that this war started as greater Serbian aggression against particular former Yugoslav republics, first against Slovenia, then Croatia, and finally Bosnia-Herzegovina. However, some western scholars, as S. P. Huntington, accept such a judgement about civil and religious war, using *a priori* their own theoretical paradigm to explain these events, i.e. the war in former Yugoslavia. The thesis presented in this paper is that it is neither a civil nor religious war. It is about aggression of one particular militarily strong nation and state against other militarily inferior nations and states. The religious differences among various ex-Yugoslav nations and confessions, although these are not the main cause of the conflict, are the fundamental factors in identifying national and cultural particularities. Those religious differences finally made inevitable the dissolution of Yugoslavia as a multinational and multi-confessional state. In the comparative analysis of the research results the author shows dominant values presented in particular confessions, as well as compatible attitudes towards ecumenism and multiethnic and multiconfessional tolerance. The role of confessional hierarchies corresponds with the trend of a dominant behavior of particular national communities. It is interpreted from the point of mentioned analyses, simultaneously as a cause and consequence of particular social processes.

KONFESSIONEN UND POSTKOMMUNISTISCHER ZIVILISATIONSKONFLIKT

Mislav Kukoč

Institut für angewandte Sozialforschung, Zagreb

Der Krieg im ehemaligen Jugoslawien wird oft als Bürger- und Religionskrieg interpretiert. Solch eine Bewertung geben gern seine Urheber mit der Absicht, die eigentliche Ursache und das Ziel des Krieges zu verbergen und die Tatsache zu verschleiern, daß der Krieg als großserbische Aggression gegen einzelne Teilrepubliken Ex-Jugoslawiens begonnen hat, und zwar zuerst gegen Slowenien, dann gegen Kroatien, und schließlich gegen Bosnien und Herzegowina. Dieselbe Bewertung akzeptieren jedoch auch einige westliche Analytiker vor allem deshalb, weil sie das Bedürfnis haben, die Ereignisse auf diesem Gebiet aprioristisch in Übereinstimmung mit dem eigenen theoretischen Paradigma (S. P. Huntington) zu interpretieren. In diesem Beitrag wird die gegenseitige These begründet, daß es sich hier weder um einen Bürger- noch um einen Religionskrieg handelt, sondern um die Aggression einer Nation und eines Staates, der über Streitkräfte verfügte, denen andere Nationen und Staaten militärisch unterlegen waren. Obwohl die Religionsunterschiede zwischen den Angehörigen verschiedener Völker und Konfessionen keine primäre Ursache des Konflikts darstellen, dürfen sie als fundamentaler Identifikationsfaktor der nationalen und landeskundlichen Besonderheiten, die schließlich dazu geführt haben, daß der Zerfall von Jugoslawien als Vielvölkerstaat mit vielen Konfessionen unvermeidlich war, nicht vernachlässigt werden. Bei der vergleichenden Analyse der Ergebnisse empirischer Forschungen kommen sowohl dominante Wertvorstellungen, die bei den Angehörigen einzelner Konfessionen vorherrschen, als auch kompatible Einstellungen zu Ökumenismus und zwischenethnischer und zwischenkonfessioneller Toleranz zum Vorschein. Auch die Rolle der Kirchenhierarchien der genannten Konfessionen stimmt mit dem Trend zu dominanten Verhaltensweisen einzelner Volksgemeinschaften überein und kann im Hinblick auf die genannten Analysen folgerichtig ausgelegt werden, gleichzeitig sowohl als Initiator als auch als Folge bestimmter sozialer Prozesse.